

Sőtér István: Félkör

A magyar és a világirodalom romantika utáni korszakáról szóló kötet befejező, *Elmélet* címet viselő ciklusában A „másik” természet és Az irodalomtudomány dilemmája a Félkör végéhez érkező olvasót nemcsak a korábbiak átgondolására, hanem újraolvasására ösztönzi. A programnyilatkozatoktól, sőt önkomentároktól is tartózkodó szerző ugyanis ezekben az írásokban mond legtöbbit (igaz, ezúttal is inkább tapasztalatokat és törvényszerűségeket fogalmazva) önnön módszeréről. A könyv, amely a 41-es Jókai-monográfiától a 75-ös Jókai emlékbeszédig, a 48-as Flaubert-esszétől a 74-es Madách-tanulmányig a gazdag életmű bizonyos szempontú fejlődésrajzát is nyújtja, kitűnő alkalmat teremt a számvetésre. A „másik” természet ugyan elsősorban Lukács György esztétikájának továbbgondolása, kiegészítése, bírálata, de jól kivehető viszonyítási pont a dogmatikus irodalomszemlélet, illetve az egzakt formai vizsgálatok és a stílustörténeti tipológia szempontja is. Azaz az utóbbi harminc év magyar irodalomtudományának legnagyobb hatású, legjelentősebb áramlataival szembeállítva válnak világossá és egyértelművé Sőtér István módszerének specifikumai.

Ennek a módszernek legszembetűnőbb sajátossága talán a témához mindig alkalmazkodó eleganciája, szüntelen alakváltásában is megőrzött egysége és kiegyensúlyozottsága. A Vörösmarty-emlékbeszéd „szövegközeli”, a vers legapróbb elemeit is számbavevő, de megindítóan poétikus Szép Ilonka-interpretációjától a Madách-tanulmányok eszmetörténeti, sőt történelemfilozófiai perspektívájáig egyazon szemlélet érvényesül. Mintha az utóbbi száz év irodalomtudományi irányzatainak szinte mindegyikéből hasznosítana valamit, de csak mértékkel, a maga egyéniségéhez, látásmódjához szabva, átvéve belőle a számára szükségeset. Műelemzés és műfaj történet, összehasonlító módszer és társadalmi-gazdasági szempontú megközelítés, azaz irodalomtörténeti és kritikai eljárások egésszélik ki egymást. Több évtizedes gyakorlat, tapasztalat mondatja tehát Sőtérrel, hogy „az irodalomtudományt az térítené vissza az irodalomhoz, ha művelői olyan elfogulatlan és friss szemlélettel tudnának írni a múlt műveiről, ahogyan az igazán jó kritikusok a jelen műveiről tudnak írni”.

Ez az elfogulatlan és friss szemlélet segítette hozzá például az ember tragédiája korábban homályban hagyott összefüggéseinek feltárásához, vagy fiatalkori esszéjében ahhoz, hogy Jókai addig észre nem vett, „modern”, Krúdy, Szabó Dezső felé előre mutató vonásaira irányítsa a figyelmet. Ezért láthatta meg Jókaiában a képzelet, az utópia, az idill, a révület íróját, akinek „műveiben az álom szerkezete és módszere érvényesül”, a „szavak mágiájá”-nak, zeneiségének íróját, akinek varázslatos, tündérien valószerűtlen kódalakai „frissebbek, mint akármelyik realista arckép”. Az elevenséget és eredetiséget tehát nem a stílus ékességei biztosítják, még csak nem is a klasszikus esszéírás hatáskeltően szép kellékei (amilyen a Jókai-monográfia indítása a festményre való hivatkozással, vagy az *Egy elfeledett műfaj: a tárca* elejének szinte megszemélyesítő hangütése), hanem az újat, a mást látó, a felfedező ösztön.

Ezt a lendületes, intuitív eszmémódot nem nehezíti el a marxizmus társadalmi-történeti módszerének alkalmazása, mert Sőtér vulgarizálástól mentesen tárja fel a megfeleléseket műfaj és politikum, az író kifejező eszközei és történelmi helyzete között. Mélyen igaz és gondolatébresztő például az, ahogyan arról ír, hogy azért Eötvös regényeiben van legkevésbé nyoma az anekdotának, mert ő, mint centralista, kevésbé állt a nemesi-vármegyei szemlélet hatása alatt, amelynek jellemző műfaja az anekdota, míg „Mikszáth számára a megbocsátást, a kiegyezést az anekdota humora tette lehetővé”. Természetesen a marxizmus érvényesülése bizonyos hangsúlymódosulásokhoz is vezetett: így az újabb Jókai-tanulmányok, szükségszerűen, fokozottabb mértékben méltányolják az életmű realista vonásait. (Ennek következtében változik meg némileg Az új földesúr értékelése a 41-es könyvhöz képest.) Ezek a módosulások szorosan kapcsolódnak azokhoz a feladatokhoz, amelyek az 50-es években a legkiválóbb irodalomtörténészekre vártak.

Jókai, Madách és mások életművét úgy kellett értelmezni, hogy a dogmatikus irodalomszemlélet ne zárhassa ki azokat a haladó irodalmi hagyományok köréből. Sőt, *Az ember tragédiáját* egyenesen rehabilitálni kellett, hiszen „ezt a művet akkoriban sokan a magyar irodalom sajnálatos tévedésének, reakciós kitérőnek, a közgondolkodást károsan befolyásoló alkotásnak tekintették” — ahogy Sötér *Előhangjában* is olvashatjuk. Ezért esett a hangsúly az 56-os Madách-tanulmányban a *Tragédia* optimizmusára, a falanszter színnek a manchesteri iskolával való rokonságára, Madách politikai magatartásának bizonyos mozzanataira. Sötér István e korbéli tanulmányainak elvülhetetlen érdeme, hogy a XIX. század nem forradalmár íróinak értékei mellett is kiállt, azok történelmi érdemeit és szubjektív igazságát védelmezte. „Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi célt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfélekedezni nem tudok” — idézi Eötvöst, s végig jelen van a kötetben eme nem forradalmi félszázadnak, a hídépítők, humanista, liberális reformerek nagyszabású erőfeszítésének példája, illetve a magas szintű morális, intellektuális és művészi teljesítmény megbecsülése.

Ugyanez az értékmentő szándék nyilvánul meg a XIX. századi irodalmunk viszonyításáról folytatott polémiában. „Veszedelemes, ha alábecsüljük egy viszontagságos történelem legjobb erőfeszítéseit” — írja *Az ember tragédiája* fanyalgóinak ellenében. Azokkal szemben, akik a magyar irodalmat provinciálisnak minősítik, rámutat a nemzeti irodalmak egyedi fejlődésének létjogosultságára, sőt nyereségeire. Így látja sajátosnak és sajátosságában az európai irodalmat is gazdagítótnak a magyar epikai művészet Jókai által megteremtett útját. Így bizonyítja be, hogy a zsáner és az anekdota egyéni szint adott, sőt javára vált a Mikszáth-féle realizmusnak. Nemcsak az európai regény mércéjét alkalmazza, hanem számol a magyar epika hagyományaival és speciális vívmányaival is, ezért képes kijelölni a századforduló legjelentősebb íróinak (Krúdy, Bródy) helyét a modern magyar irodalom kialakulásának szempontjából. Ez a szemlélet garantálja *Az ember tragédiája* világirodalmi helyének meghatározását, s egyfajta külön értékrend bevezetését a lírában is, hiszen „a nemzeti költészetbe mélyen beivódott klasszikus vagy romantikus gyakorlattal” való szakítás, azaz „a líra forradalma” nálunk „már Baudelaire előtt megvalósult, nem ugyan baudelaire-i módon, de az övéhez hasonló gyökerességgel: Petőfinél”.

A *Félkör* tanulmányai félkört formálnak, amely (az *Előhang* találó kifejezésével élve) „nem a korábbi szakaszt zárja le, hanem nyitva marad az új kor felé, várva, hogy kikerekedhessék, és lezárulhasson benne”. Sok példát lehetne idézni annak illusztrálására, hogy a tanulmányok mintegy „meghosszabbíthatók” a XX. század irányában. Áll ez a történelmi problematikára is, hisz nemzet és haladás eszméje nemcsak a XIX. században, hanem a XX. század elején is szétválík időnként. A haladásra képtelen magyar konzervativizmus és a nemzetietlen polgárság rossz végletei nem katasztrófával fenyegetnek, mint Eötvös, Gyulai korában, hanem katasztrófába is torkollnak. Mint ahogy a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, Széchenyi, Kemény rémálmai is Trianon felől érthetők és értékelhetők igazán. Az irodalmi hagyomány továbbélése is többretű és bonyolultabb a már tudottnál. Adynak Jókaihoz fűződő kapcsolata például nem merül ki az olvasói tiszteletben vagy rajongásban. Még csak abban sem, hogy jól érzékelte az öreg író magánosságát a századforduló Magyarországon, s vele érzett a második házasságát kísérő rágalomhadjárat idején. Nagyon is valószínű, hogy Ady (aki igazán alaposan csak a magyar irodalmat ismerte) képzeletvilágát, képkalkotó fantáziáját nem kis mértékben befolyásolta a Jókai-regények túlvilágias, kísérteties hangulata, mítoszi felnagyitottsága, vizionárius egzaltációja.

A félkör tehát nyitva marad a XX. század felé, s nyitva marad egészen a mára tekintőn. A jelennek szóló üzenet néha egészen nyilvánvaló: „A forradalmárok igazságának és a hídépítők igazságának kellett egyesülnie a magyar történelemben ahhoz, hogy az alkotó erők ne egymás ellenében működjenek.” Máskor a portrék, jellemrajzok, történelmi helyzetfestések közvetetebb módon jelentések korunk számára. A Széchenyihez, Eötvöshöz, Aranyhoz fűződő vonzalom, az ő példájuk, mely végigvonul a kötetben, önbíráló, új, mélyebb magyarság szemléletre sarkall. Hogy ne

csak az egyértelmű igazságok szószólóit tiszteljük, hanem azokat a bonyolult, meg-hasonlott személyiségeket is, akik a maguk már-már fizikai megsemmisülése árán szenvedték meg nemzetük sorsát. Gyakran képtelenek voltak arra, hogy párttal, politikai csoportosulással azonosuljanak (így lett Széchenyi „sem ellenzéki, sem konzervatív”), óvatosságuk azonban nem magukat féltő önösség volt, hanem egyfajta kollektív veszélytudat, a magyarság pusztulásától való rettegés, számvetés a különlegesen fenyegető helyzettel. Erre az aggályos, népéért reszkető és áldozatot vállaló, ön-ismeretet hirdető nemzeti tudatra minden kornak szüksége van: a forradalmárok mellett a hídepítők felelősségére és igazságára.

A Napóleontól a 17-es orosz forradalomig, a romantikától az avantgarde fellépéséig terjedő korszak gondolati és művészi (kiteljesítő és kezdeményező, múltat és jövőt tartalmazó) jellegénél fogva az emberiség máig ható, ma is jövőt formáló dilemmáit tudatosítja. Egy modern nemzet, s egy gazdag, nagy irodalom született meg ezen időszakban, a Széchenyi által látott „haldokló ország”-tól a századelő Budapest-jéig, Kazinczytól Ady nemzedékéig. A magyarság számára az első világháború után, s későbbi válságos években is a nemzethalál éppoly fenyegető valóság, mint száz évvel korábban. E válságok leküzdésében annak is volt szerepe, hogy a XIX. század legjobbjainak erőfeszítései, kötelességérzete és hűsége jelentett példát, biztatást. Parancs és remény volt és lehet a megelevenített, a megelevenedett XIX. század. (*Szép-irodalmi.*)

IMRE LÁSZLÓ

